ELEMENTE ALBANEZE PE HĂRȚILE *ATLASULUI LINGVISTIC AL DIALECTILUI AROMÂN**

CĂTĂLINA VĂTĂȘESCU

Th. Capidan (2005: 193), reluat de Gr. Brâncuş (2013 a: 71), accentuează faptul că deosebirile dintre graiurile aromâneşti sunt mai evidente în lexic şi provin cu precădere din influenţele pe care le-au suferit din partea limbilor vecine. În cele ce urmează ne propunem să prezentăm, pe baza materialului aflat pe cele 274 de hărți din primul volum al Atlasului lingvistic al dialectilui aromân[1], felul în care sunt repartizate împrumuturile din albaneză[2] în cele patru grupe de graiuri aromâneşti: grămostean (vorbit în Bulgaria, Macedonia, Grecia), fărşerot (vorbit în Albania, Macedonia, Grecia), grabovean (răspândit în Albania şi Grecia), pindean (aflat în Grecia)[3]. Aşa cum explică în *Prefață*, Nicolae Saramandu pune în circulație în acest volum material lingvistic adunat din 61 de localități cu privire la Corpul omenesc (părțile corpului, boli, însuşiri fizice şi mentale, obiecte legate de acest domeniu).

În cele ce urmează încercăm o grupare a cuvintelor împrumutate din albaneză ținând seama de răspândirea lor pe teren[4].

1. TERMENI DE ORIGINE ALBANEZĂ CARE APAR NUMAI ÎN GRAIURILE AROMÂNEŞTI VORBITE ÎN ALBANIA

bărámă „amigdală” s.f., în trei puncte (Fier, Moscopole, Selenița, graiul fărşerot) pe h. 134 *Amigdală* „amygdale” [271] < *bajame* s.f. „migdală; amigdală”. Cuvântul lipseşte la Papahagi 1974.

*Nicolae Saramandu, *Atlasul lingvistic al dialectului aromân*, volumul I. Editor: Manuela Nevaci, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2014, LIII + 470 p. + 60 ilustrații + două hărți generale.

[1] La datele acestea pot fi adăugate informațiile complementare aflate în cele 244 de liste de răspunsuri necartografiate.

[2] Am lăsat de o parte categoria specială, studiată de Gr. Brâncuş în anchete la fața locului, a cuvintelor de substrat (ex. *grumaz*, *guşă*, *bardz* etc.) care în aromână sunt refăcute ca formă sau şi semantic după modelul corespondentelor albaneze, datorită contactului permanent dintre cele două idiomuri (Brâncuş 1983, cu bibliografia fiecărui termen în parte).

[3] Vezi între lucrările recente asupra repartiției graiurilor aromâneşti: Saramandu 2003, Nevaci 2013, Brâncuş, 2013 b, cu bibliografie.

[4] Întrucât ne interesează în chip special sensul şi frecvența termenilor, folosim pentru prezentare o formă unificată; apelăm, în cazul în care cuvântul apare la Papahagi 1974, la forma cu care au fost înregistrați în dicționar.

FD, XXXIV, Bucureşti, 2015, p. 254–259

BDD-A21085 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 12:52:49 UTC)

bebă s.f. „pupilă (a ochiului)” apare în cinci puncte (Nicea, Greava, Ducasi, Seleniţa, Pleasa, graiurile grabovean şi fărşerot), cu varianta *bebză* (Diviaca, graiul fărşerot) pe h. 41 *Pupilă* „pupille (d’œil)” [124]. *Bebă* provine din alb. *bebe*$_{II}$ „pupilă”, iar *bebză* din *bebëz*(*ë*) (FS 1980). La Tache Papahagi nu apare [5].

duráčcă, **doráşcă** „mănuşă” apare în două puncte (Moscopole şi Seleniţa) de pe h. 213 *Mănuşă* „gant” [367] < alb. *dorashkë*, acelaşi sens. Nu este în Papahagi 1974.

fuqie s.f. „putere”, în sintagma *n’óre fuqie* „slab, fără putere”, într-un punct (Diviaca, graiul fărşerot) pe h. 114 *Slab (fără putere)* „faible” [220] < alb. *fuqí* „forţă, putere”. Papahagi nu îl are.

grîîă s.f. „piatră de ascuţit”, termen înregistrat în două puncte (Nícea, Greava, graiul grabovean) de pe h. 127 *Arcer* „aiguisoir” [264], provine din alb. *grihë* „piatră de ascuţit”. Interesant de menţionat faptul că la Greava primul răspuns este **gresë**, un împrumut pe care îl menţionează Capidan 1922: 532 sub forma *greasi*, explicat din alb. *gërresë*. La Papahagi nu este .

măĭáu̯ă s.f., în sintagma *măĭáu̯ă di cap*, în pc. 37, Diviaca (grai fărşerot) pe h. 2 *Creştetul capului* „sommet de la tête” [59]. Termenul apare la Tache Papahagi, ca împrumut din albaneză, dar nu cu sensul anatomic: *măĭáŭă* „sommet” (*măĭáŭa a múntilui*), *măγeáŭă* „vârf, capăt” (de ac, de nuia etc). La fel, Capidan 1931: 142: *măĭaŭa muntelui*. Alb. *majë* are sensurile „vârf, capăt”, cu trăsătura dominantă „îngust, ascuţit” şi nu l-am găsit pentru a desemna creştetul capului (FS 1954, FS 1980). Pe h. 102 *Vârful limbii* „la pointe de la langue” [102] în patru puncte (Diviaca, Fier, Moscopole, Seleniţa) apare sintagma *măĭaua di limbă*: alb. *maja e gjuhës* (FS 1980, s.v. *majë*).

nişan „aluniţă”, într-un punct (Diviaca, grai fărşerot) pe h. 132 *Aluniţă* „grain de beauté” [276] < alb. *nishan* „grain de beauté” (Kokona 1966, s.v. *grain*). Sensul din *Atlas* nu apare în Papahagi 1974, unde este menţionată exclusiv etimologia turcă. Pentru sensul acesta, însă, este de presupus originea albaneză.

púčărră „coş” s.f. apare numai la Moscopole, pe h. 62 *Coş (pe obraz)* „bouton (au visage)” [150]. Provine din alb. *puçërr* s.m. „coş pe faţă”. Lipseşte la Papahagi 1974.

qélză, **ḱelăza** *di gúră* „cerul gurii” se află în două puncte (Diviaca şi Nícea, graiurile grabovean şi fărşerot) pe h. *Cerul gurii* „palais” [165]. Este alb. *qiellzë*, cu acelaşi sens. Varianta *ḱelăza* reflectă un stadiu mai vechi, cu -*ë*- interior păstrat. La Papahagi nu este.

ruδâ „zbârcitură” s.f., în Seleniţa, pe h. 64 *Zbârcituri (pe obraz*) „rides” [152] < alb. *rrudhë*, cu acelaşi sens. Nu pare a fi la Papahagi.

váŋgăr „saşiu”, în pc. 30 (Cútali, graiul fărşerot), pe h. 39 *Saşiu* „louche” [121] poate fi raportat la alb. *vëngër* (*i*, *e*), cu acelaşi sens, şi cu o bogată familie de cuvinte formate de la acest sens. Cuvântul aromânesc lipseşte la Papahagi. Varianta

[5] Termenul era cunoscut anchetatorului, care a sugerat răspunsul *bebă* în punctele Nicea şi Greava.

BDD-A21085 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 12:52:49 UTC)

vâŋgâr (*veadi vâŋgâr*) este folosită cu sensul „cu coada ochiului” în pc. 58 (Selénița, Albania[6]), pe h. 43 [mă uit] cu coada occhiului „je regarde du coin de l'œil [126]”.

zecu, pl. **zeĉ** s.m. „brunet”, care apare în punctul 22 (Greava, graiul grabovean) pe h. 10 *Brunet* „(homme) brun” [70], ar putea fi apropiat de alb. *i zeshkët* adj., *zeshkan* s.m. „brun, brunet, castaniu”, din familia adjectivului *i zi* „negru”. Nu este la Papahagi.

2. TERMENI DE ORIGINE ALBANEZĂ CARE APAR NUMAI ÎN GRAIURILE AROMÂNEŞTI VORBITE ÎN AFARA ALBANIEI

cocă s.f.: apare cu sens figurat în pc. 47, Malacaşi (grai pindean, Grecia) < alb. *kokë*, termenul propriu pentru această parte anatomică, fără accepțiune stilistică (FS 1980). În toate celelalte localități (inclusiv la aromânii din Albania), apare *cap*, termen, care, cu sensul propriu, apare şi în Malacaşi (h. 1 *Cap* „tête” [58]). Este interesant că numai în acest punct se foloseşte, pe lângă termenul propriu, cel cu sens figurat, fapt care ar putea explica de ce în prezent îl întâlnim într-un singur punct. Pe de altă parte trebuie făcută precizarea că pe h. 4, *Țeastă*, în punctul acesta nu a fost obținut niciun răspuns. Împrumutul din albaneză a fost precizat de Th. Capidan şi a intrat în dicționarul lui Tache Papahagi (vezi Capidan 1922: 524[7], citat de Papahagi 1974: s.v. *cócă*[1]).

cărțúnă, **cârțúnâ** s.f. „țeastă” e înregistrat în patru puncte (graiul grămostean, Bulgaria) (h. 4 *Țeastă* „crâne” [61]). Termenul era caracterizat de Tache Papahagi drept răspândit în graiul grămostean, cu precizarea că are sens peiorativ („caboche”); el nu explică etimologic cuvântul. Ar putea proveni din forma articulată ghegă a substantivului *kërcu* s.m. (art. *kërcuni*; tosc: *kërcuri*) „buturugă, buştean”, folosit figurat cu sensul „prost, greoi, încet la minte” (FS 1980). Este interesant de observat că în graiul aromânilor din Albania apare, dar numai într-un punct (Moscopole), termenul propriu albanez pentru sensul „crâne”: *cafkáu* < *kafkë*[8]; în rest, este folosit cuvântul moştenit *os*, singur, sau în sintagma, *osu di capu*.

dámcâ „pistrui”, numai într-un punct în Macedonia (Ubovo, grai grămostean), pe h. 63 *Pistrui* „tâche de rousseur” [151]. La Papahagi 1974 apare ca împrumut din turcă, numai cu sensul „sigiliu, marcă, pată”. Sensul din *Atlas* apropie cuvântul din aromână de alb. *damkë* „semn, pată pe piele după o boală; cicatrice” (FS 1980).

[6] În capitolul *Date despre localități*, p. LII, nu se fac precizări asupra graiului căruia îi aparține localitatea. Ancheta a fost făcută de Adrian Turculeț.

[7] La românii din nord, cu înțeles peiorativ.

[8] Tache Papahagi reține forma existentă la Capidan 1931, pentru fărşeroții din Albania, identică aceleia a etimonului, alb. *kafkë*.

BDD-A21085 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 12:52:49 UTC)

?**etă**, în propoziția ăl' cadě-arău, *nu-i tu étă*, lişinu (în Târnova (grai grabovean şi grămostean), Macedonia), pe h. 273 *Leşin* „je m'évanouis" [462]), poate fi apropiat de alb. *jetë* „viață".

l'aru adj. „cărunt" apare într-un singur punct (Gramaticova de Sus, Grecia, graiul fărşerot) pe h. 17 *Cărunt* „grisonnant" [81]. Ar putea fi apropiat de alb. *larë* „pată", *lara-lara* adj. „bălțat, pestriț". Lipseşte din dicționarul lui Tache Papahagi.

3. TERMENI DE ORIGINE ALBANEZĂ CARE APAR ÎN GRAIURILE AROMÂNEŞTI VORBITE ATÂT ÎN ALBANIA CÂT ŞI ÎN AFARA ALBANIEI

aduḱescu, **duḱescu** apare, cu foarte puține excepții, în toate punctele de pe h. 142 *Simt* „je sens" [281]. Provine din alb. *dukem* „a apărea; a se face văzut, simțit; a părea" (vezi Papahagi 1974, s.v. *adukescu*, *dukescu*).

bulĉíĩă „buca obrazului" apare în 14 puncte de pe h. 59 *Buca obrazului* „joue" [147]: 8 în Albania (Diviaca, Nícea, Fier, Greava, Pleasa, Moscopole, Corcea, Selenița, graiurile fărşerot şi grabovean), trei în Macedonia (Beala de Sus, Beala de Jos, Nijolpole, graiul fărşerot), trei în Grecia (Gramaticova de Sus, Căndrova, Cristalopiyi). Provine din alb. *bulçí* „partea din interior a obrazului, de la gură până la urechi" (FS 1980). La Papahagi am găsit numai adj. *bulčicos* „plin cărnos", folosit pentru descrierea feței, explicat din alb. *bullçi* (cu *ll* în loc de *l*).

cafḱáu, **cafḱáuă**, **čafcă**; **cáfcalu** „țeastă" este destul de răspândit, aparând în 9 puncte pe h. 4 *Țeastă* „crâne" [61] (o singură ocurență în graiul fărşerot din Albania, dar mai multe în acelaşi grai din Macedonia şi din Grecia, ca şi în graiul grămostean din Grecia, şi în cel pindean din Grecia). Tache Papahagi, deşi tratează cei doi termeni în relație unul cu celălalt, oferă explicații etimologice deosebite: *cáfcală* „crâne; orbite" este împrumut din greacă, iar *cáfcă* este de origine albaneză (*kafkë*); la Papahagi nu apar variante cu *č-* la inițială. *Cáfcalâ* apare cu sensul „tâmplă" în pc. 4 (Batac, Bulgaria, grămostean) pe h. 28 *Tâmplă* „tempe" [96], punct în care pentru noțiunea „țeastă" răspunsul este *cărțúnă*.

čapă, **ĉapă** s.f. „pas" apare frecvent pe h. 226 *Pas* „pas" [387]: de patru ori în Macedonia, de două ori în Grecia, de şase ori în Albania. De reținut că în patru puncte din Albania nu s-a primit nici un răspuns. Cuvântul provine foarte probabil din alb. *çap* s.m. „pas". Papahagi 1974 nu îl are. În discutarea etimologică a arom. *čeap* „bețişor" (lăsat fără etimon), Papahagi menționează alb. *çap* „pas", dar nu face nicio mențiune despre intrarea în aromână a cuvântului cu sensul propriu. Pe h. 233 *Talpă* „plante (du pied)" [397], în pc. 16, Molovişte (Macedonia), apare *ĉapa di ĉiĉor*, *ĉapă*.

ĝúmbă, **ĉúmbă**, **jumbâ** „cucui", prezent pe h. 5 *Cucui* „bosse" [62] în toate punctele din Albania în care s-a obținut răspuns (trei puncte rămânând fără răspuns) (graiurile fărşerot şi grabovean) şi destul de frecvent în Bulgaria (grupul grămostean), Macedonia (grupul fărşerot, grămostean), Grecia (graiul fărşerot,

BDD-A21085 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 12:52:49 UTC)

pindean, grămostean). Papahagi 1974 dă formele *ğĭúmbă* şi *čĭúmbă*, cu sensul „umflătură” şi explică termenul aromânesc, pe cel bulgar şi albanez din tc. *djoumba* „toute espèce d'enflure”. Faptul că în localităţile albaneze din Albania răspunsul este exclusiv *ĝúmbă*, iar sensul este identic, „cucui”, cu cel al termenului albanez corespunzător, *gungë*, *xhungë*[9], îndreptăţeşte presupunerea unei influenţe din partea utilizării albaneze. Termenul apare şi în şase puncte pe h. 168 *Cocoaşă* „bosse” [309], unul în Macedonia (Beala de Jos, grai fărşerot), unul în Grecia (Cristalopiyi, fărşerot), patru în Albania (Diviaca, Nícea, Greava, Moscopole, graiuri grabovean şi fărşerot).

guvâ di nari, **guvâ ali nari**, în toate punctele de pe h. 66 *Nară* „narine” [154]. Provine din alb. *guvë* „gaură, scobitură, scorbură”. Papahagi 1974 dă cuvântul cu sensul general, nu şi cu cel anatomic. În albaneză, cuvântul nu denumeşte nara. Capidan 1922: 534 argumentează împrumutul din albaneză, şi nu din gr. *γουβα*, prin faptul că se pronunţă cu *g*- la iniţială.

palţă „măduvă” se află în două puncte pe h. 145 *Măduvă* „moelle” [285], în Macedonia (Beala de Sus, grai fărşerot) şi în Albania (Diviaca, grai fărşerot). Este împrumut din alb. *palcë*, cu acelaşi sens. Lipseşte la Papahagi 1974.

suráte, **surată**, **surati** „faţă” apare în cinci puncte din Albania (Nícea, Greava, Dúcasi, Moscopole, Seleniţa, graiurile grabovean şi fărşerot), în două puncte din Macedonia (Beala de Sus şi Nijopole, grai fărşerot) şi două în Grecia (Cristalopiyi şi Horopani, grai fărşerot) pe h. 57 *Faţă* „visage” [145]. Tache Papahagi menţionează în chip special sensul „mască” şi nu dă exemple pentru sensul anatomic, sens care apare la varianta *suréte*. Explică termenul din turcă (*soûret*) şi din albaneză. Varianta din *Atlas*, exclusiv cu *-a-*, provine din alb. *surrat*, termen învechit şi colocvial, cu acelaşi sens ca în aromână (FS 1980).

tabáne, **tăbană** s.f., **taban** s.n. „talpă” apare în două puncte din Macedonia (Beala de Sus şi Gopeş) şi în patru puncte din Albania (Diviaca, Fier, Greava, Seleniţa, graiuri grabovene şi fărşerote); în trei puncte din Albania nu s-a primit răspuns (h. 233 *Talpă* „plante (du pied) [397]”). Cuvântul *tăbane* există la Papahagi 1974 numai cu sensul „grindă” şi este explicat din turcă. Ţinând seama de sensul înregistrat în *Atlas*, putem considera că termenul anatomic a fost împrumutat din alb. *taban* s.m. (FS 1980 s.v., Kokona 1966 s.v. *plante*) şi nu direct din turcă.

ţip, **ţipă**, **ţipâ** s.f. apare în trei puncte din Albania (Seleniţa, Corcea, Nícea (cu precizarea *ţipă albă*), în graiurile grabovean şi fărşerot) şi într-un punct din Grecia (Kristalopyi, graiul fărşerot) pe h. 42 *Albeaţă* „taie (d'œil)” [125]. Provine din alb. *cipë* „membrană” (FS 1980 s.v.). Papahagi 1974, s.v. *ţipă* consemnează sensul „văl subţire”, fără a menţiona sensul anatomic, şi propune raportarea la gr. *τσίπα* „peau mince; croûte” şi la alb. *cipë* „membrana”. Dat fiind sensul şi răspândirea putem presupune că mai potrivită ar fi sursa albaneză. Aceeaşi sursă trebuie avută în vedere şi pentru utilizarea frecventă a termenului *ţipă* (14 puncte) ca răspuns pe h. 263 *Peritoneu* „péritoine” [447].

[9] Pentru sensul „bosse” al cuvântului albanez (ambele variante fonetice) şi pentru faptul că este termenul propriu pentru noţiunea în discuţie vezi Kokona 1966 s.v. *bosse*.

BDD-A21085 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 12:52:49 UTC)

zvercă s.f. este, cu foarte puține excepții, singurul răspuns pe h. 129 *Ceafă* „nuque” [274] < alb. *zverk* s.m. Împrumutul este bine cunoscut (vezi Capidan 1922: 554, Papahagi 1974 s.v.). Termenul apare şi pe h. 130 *Gât* „cou” [268] în patru puncte din Albania (Diviaca, Nícea, Moscopole, Corcea, graiurile grabovean şi fărşerot) şi într-unul din Grecia (Cristalopiyi, grai fărşerot).

Am numărat pe hărțile *Atlasului* douăzeci şi opt de cuvinte albaneze intrate în aromână. Categoria termenilor intrați în graiurile aromâneşti vorbite în Albania şi aceea a termenilor împrumutați din albaneză în graiurile care se află în afara Albaniei este formată în cea mai mare parte din cuvinte cu o singură apariție, cel mult două apariții: *cocă*, *damcâ*, *etă*, *fuqie*, *laru*, *măĭáu̯ă*, *pučărră*, *ruδă*; *băĭamă*, *doraşcă*, *ḱelăză*; *palță*. Au, fireşte, o frecvanță notabilă cuvintele răspândite pe o arie mai largă decât Albania, arie care cuprinde şi celelalte graiuri, în afara graiului fărşerot: *aduḱescu*, *guvâ*, *tabáne*, *țipă*, *zvercă* etc. Cum s-a putut vedea, mulți termeni sunt înregistrați în *Atlas*, dar lipsesc din *Dicționarul* lui Papahagi. Urmărind răspândirea împrumuturilor din albaneză se poate face presupunerea că difuzarea lor destul de cuprinzătoare se datorează contactului dintre grupurile de graiuri. Hărțile pot pune în lumină, prin evidențierea prezenței influenței albaneze, direcții de realizare a contactului dintre vorbitorii diferitelor graiuri aromâneşti.

BIBLIOGRAFIE

Bardu 2005 = Nistor Bardu, *Elemente lexicale albaneze în graiul de astăzi al aromânilor moscopoleni din Albania*, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Limba română, structură şi funcționare*, în *Actele celui de al IV-lea Colocviu al Catedrei de limba română*.

Brâncuş 1983 = Gr. Brâncuş, *Vocabularul autohton al limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică.

Brâncuş 2013 a = Gr. Brâncuş, *Raporturile lingvistice aromâno-albaneze*, în Gr. Brâncuş, *Studii de istorie a limbii române*, III, Bucureşti, Editura Academiei Române, p. 71–80.

Brâncuş 2013 b = Gr. Brâncuş, *Aromâna – dialect arhaic*, în FD, XXXII, p. 5–13.

Capidan 1922 = Th. Capidan, *Raporturile albano-române*, în „Dacoromania”, II, p. 444–554.

Capidan 1931 = Th. Capidan, *Fărşeroții*, Studiu lingvistic asupra românilor din Albania, în „Dacoromania”, VI, p. 1–210.

Capidan 2005 = Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, ediția a II-a, Bucureşti, Editura Fundației Culturale Aromâne „Dimândarea Părintească”.

FS 1954 = *Fjalor i gjuhës shqipe*, Tirana.

FS 1980 = *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*, Tirana.

Kokona 1966 = Vedat Kokona, *Fjalor frëngjisht-shqip*, Tiranë.

Nevaci 2013 = Manuela Nevaci, *Graiurile aromâneşti din Peninsula Balcanică. Situația actuală*, în FD, XXXII, p. 103–129.

Papahagi 1974 = T. Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general şi* etimologic, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Saramandu 2003 = Nicolae Saramandu, *Studii aromâne şi meglenoromâne*, Constanța, Editura Ex Ponto.

Institutul de Studii Sud-Est Europene
al Academiei Române

BDD-A21085 © 2015 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 12:52:49 UTC)